

УДК 141.319.8

ГАЛУЩАК Мар'яна – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії імені професора Валерія Григоровича Скотного, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 24, вул. Івана Франка, м. Дрогобич, Львівська обл., Україна, індекс 82100 (maru_jane_83@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5088-8701>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.41.6>

Бібліографічний опис статті: Галушак, М. (2020). Ідентичність як проблема: нові змісти й альтернативи? *Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія»*, 41, 84–96, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.41.6>

ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК ПРОБЛЕМА: НОВІ ЗМІСТИ Й АЛЬТЕРНАТИВИ?

Анотація. *Мета.* У статті осмислюється антагонізм зовнішніх запитів і внутрішніх особистих очікувань сучасного індивіда. Незбіг цих сфер людського існування є основною причиною постановки питання про «персональну ідентичність», його змістову наповненість, що дає можливість спрогнозувати можливе майбутнє людства. **Методологія.** У статті використовується метод співставлення, який дає змогу прослідкувати послідовність та об'єктивність смислового викладу матеріалу, а також аналітичний метод, який орієнтує на осмислене розуміння тих реалій, які є актуальними сьогодні. **Наукова новизна.** У світі відкритих кордонів, де культура кожного народу має свою безумовну цінність, бо, так чи інакше, слугує основою для формування персональної ідентичності кожної людини, постає проблемою якраз визначення цієї самої ідентичності, її ролі в людській діяльності, урешті, проблемою постає те, **що** саме можна зарахувати до суті цієї ідентичності. Неоднозначність розуміння й підходів до цього поняття призводить до хиткості людського становища у світі, а відмова від цільності, яка є основою будь-якої особистості, урешті, може призвести й до розмивання (чи навіть зникнення) самого поняття «Людина». **Висновки.**

© Галушак Мар'яна, 2020

Незважаючи на величезну кількість різнорідних знань про людину та її діяльність, накопичених упродовж усієї людської історії, наука сьогодні знає про людську сутність так само мало, як і на початку часів. Питання про особистісну ідентичність і про кризу цієї ідентичності є, безперечно, одними з найактуальніших у сучасних інтелектуальних дискусіях, при цьому всьому немає якогось єдиного бачення чи погляду на те, чим є за своєю суттю ця шукана ідентичність. «Персональна ідентичність» як орієнтація на цілісність і ціліність, як не дивно, усе більше зводиться в міф про те, чого людина ніколи не мала, але що завжди прагнула отримати, урешті, визначення ідентичності як набору різнорідних психологічних властивостей і схильностей людини, які працюють збалансовано й одновекторно, що робить її стійкішою у сфері соціально-суспільних запитів, піднімає її власну планку стресостійкості, свідчить про те, що сама людина зі своєю багатоплановістю прагне спростити власний погляд на саму себе, відмовитися від пошуків того, «чого немає і бути не може», а це прямо зв'язано з класичним запитуванням «бути чи не бути» Людині. Варто відмітити й те, що це запитування давно перейшло з теоретичної сфери на рівень практики, яка успішно змінює не лише реальність людини, а й безповоротно змінила її саму.

Ключові слова: персональна ідентичність, постлюдина, «остання людина», «кінець історії», трансгуманізм, «штучний інтелект».

HALUSHCHAK Mariana – Candidate of Philosophy Sciences, Senior Lecturer at the Philosophy Department named after Valeriy Skotnyi, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko str., Drohobych, Lviv region, Ukraine, postal code 82100 (mary_jane_83@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5088-8701>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.41.6>

To cite this article: Halushchak, M. (2020). Identity as a problem: new contents and alternatives? [Identity as a problem: new contents and alternatives?]. *Liudynoznavchi studii: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia "Filosofiiia"* – Human Studies. Series of "Philosophy": a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 41, 84–96, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.41.6>

IDENTITY AS A PROBLEM: NEW CONTENTS AND ALTERNATIVES?

Summary. Purpose. *The article comprehends the antagonism of external requests and internal personal expectations of the modern individual. The non-coincidence of these spheres of human existence is the main reason for the question of “personal identity”, its content, which makes it possible to predict the possible future of mankind.* **Methodology.** *The article uses a method of comparison, which allows us to trace the sequence and objectivity of the semantic presentation of the material, as well as an analytical method that focuses on a meaningful understanding of the realities that are relevant today.* **Scientific novelty.** *In the world of open borders, where the culture of each nation has its unconditional value, because, one way or another, it serves as a basis for the formation of personal identity of each person, the problem is precisely the definition of this very identity, its role in human activity, it can be attributed to the essence of this identity. The ambiguity of understanding and approaches to this concept leads to the volatility of the human situation in the world, and the rejection of integrity, which is the basis of any personality, may eventually lead to the erosion (or even disappearance) of the concept of “Human”.* **Conclusions.** *Despite the vast amount of diverse knowledge about human and his activities, accumulated throughout human history, science today knows about the human essence as little as in the beginning. The question of personal identity and the crisis of this identity is undoubtedly one of the most relevant in modern intellectual debates, and there is no single vision or view of what this desired identity is. “Personal identity”, as an orientation towards integrity and integrity, is increasingly reduced to the myth of what a person has never had, but what he has always sought to obtain. Defining identity as a set of heterogeneous psychological properties and tendencies of a person, working in a balanced and single-vector way, which makes him more stable in the field of social demands, raises his own bar of stress, shows that man himself with his versatility seeks to simplify his own view. on itself, to abandon the search for “what is not and can not be”, and this is directly related to the classic question “to be or not to be” Human; it should be noted that this question has*

long passed from the theoretical sphere to the level of practice, which successfully changes not only the reality of man, but also irreversibly changed himself.

Key words: *personal identity, posthuman, “last human”, “end of history”, transhumanism, “artificial intelligence”.*

Постановка проблеми. Незбіг зовнішніх запитів і внутрішніх особистих очікувань є однією з основних тем, яка останні десятиліття все активніше й активніше обговорюється на різноманітних міжнародних форумах, конференціях і симпозіумах. Орієнтація на глобалізацію в культурно-історичній, економічній, політичній сферах вимагає певної універсалізації людських якостей, а отже, зміни цінностей і смислів, які наповнюватимуть людське життя, що певною мірою нехтує особливостями того чи іншого етносу, який має свої індивідуальні соціально-історичні шляхи утворення. Таким чином, процеси, які ми маємо можливість спостерігати не лише в нашому конкретному суспільстві, а й у світі загалом, безпосередньо торкаються особисто кожного. Політика, економіка, культура, які нещодавно були сферою діяльності окремих людей, професіоналів своєї справи, практично ввійшли в коло зацікавлень кожної людини, а це значить, що тягар відповідальності за події в усьому світі відчуває сьогодні кожен, хто наділений свідомістю й певним інтелектуальним потенціалом чи здібностями в тій чи іншій сфері своєї діяльності. Зміна світоглядних орієнтирів, пришвидшений темп діяльності, величезна навала щоденної різномірної інформації, яку фізично не здатна опрацювати одна людина без психологічного виснаження, постійна готовність пристосовуватися до все нових цивілізаційних викликів і запитів, урешті, й актуалізувала проблему власної ідентичності, яку інколи ще й позначають терміном «the myth of the self» (міф про себе).

Мета статті – проаналізувати поняття «ідентичність», його змістову наповненість, визначити його роль у процесі становлення й формування свідомості сучасного індивіда, спрогнозувати можливе майбутнє людства, у якому людина втратила свою ідентичність, чим це їй загрожуватиме й до чого може призвести.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У світі відкритих кордонів, де культура кожного народу має свою безумовну

цінність, бо, так чи інакше, слугує основою для формування персональної ідентичності кожної людини, постає проблемою якраз визначення цієї самої ідентичності, її ролі в людській діяльності, урешті, проблемою постає те, *що* саме можна зарахувати до суті цієї ідентичності й чому саме тепер у XXI столітті це питання як ніколи до сих пір постає таким надважливим.

Протягом усього XX століття (хоча це питання було актуальним упродовж усієї людської історії) тією чи іншою мірою такі мислителі, як Ж.-П. Сартр, А. Камю, М. Гайдеггер, К. Ясперс, Х. Ортега-і-Гассет, намагаються осмислити людське існування через призму взаємовідносин людини зі світом, через власний вибір і відповідальність за нього; прихильники психоаналітичного напрямку (З. Фройд, К.Г. Юнг, Е. Фром, А. Адлер, Х. Арнедт та ін.), у своєму прагненні визначити сутність людського Я та умови його формування починають від дослідження ролі та впливу біологічних (інстинктивних) чинників на утворення самості людини й доходять тим самим до межі, яка виводить ці пошуки в соціальну сферу; представники філософської антропології (М. Шелер, Г. Плеснер, А. Гелен) уважали, що до людини треба підходити всебічно, залучаючи при цьому всі можливі знання з усіх наук, які так чи інакше торкаються людини чи її діяльності; персоналізм, на відміну від філософської антропології, акцентує увагу не на проявах, уміннях, здатностях людини, а зосереджує увагу на власне людині як особі (Е. Муньє, М. Бердяєв), яка є проявом абсолютної духовної сутності, тому вже є самоцінною; практично вся філософія постмодернізму в особах своїх провідних представників, таких як Ж.-Ф. Ліотар, Ж. Дельоз, Ж. Дерріда, Ж. Бодрійяр, звертає погляд до засад особистої ідентичності в епоху «пост», намагаючись утвердити погляд, згідно з яким єдине універсальне розуміння цього поняття неможливе, бо в ситуації «розірваної свідомості», яка сформована за зразком мозаїки, де фрагмент підміняє ціле, а реальність замінюється симулякрами, мова про єдність і цілісність – це ідеологічний анахронізм, який потрібно подолати.

Сучасна українська філософська думка не менш зайнята розглядом цієї проблеми, ніж європейські представники інтелектуальної сфери, бо, крім осмислення того, чим саме представлена

людська ідентичність як така, для нашої української спільноти ця тематика пов'язана зі збереженням українського етносу як такого, його національної прив'язки і майбутніх орієнтирів, знову ж таки міцно переплетена з самобутністю культури та утвердженням/підтвердженням прав на незалежність, унікальність і неповторність. Розгляд тих чи інших сторін цього питання відмічається в багатьох науково-філософських працях, зокрема в парцях І. Бичка, Т. Воропай, І. Загрійчук, С. Кримського, В. Малахова, В. Палагути, М. Поповича, А. Осипова, О. Титар, В. Чернієнко, І. Цехмістро, Г. Ільїної, де увага повертається до національної ідентичності як до філософсько-культурологічної проблеми, а також аналізуються особливості етнічної та національної ідентичності.

Основний матеріал. Влада теперішнього, яке не знає й не хоче знати та осмислювати минулого, урешті, призвела до того, що спрогнозувати майбутнє стає справою все складнішою, а це знову ж таки не може не відбиватися на хиткості становища людини у світі, на її страхах перед майбутнім та абсолютною невпевненістю не лише у своїх словах і діях, а й на знанні правильного та неправильного, доброго і злого. Світоглядна ситуація релятивізму і плюралізму, невпинної трансляції різномірної інформації, яка практично є у вільному доступі для всіх бажаючих, не може не збивати з пантелику й не наводити на думки: *«А де ж у всьому цьому потоці є Я справжній?»* і *«Що значить Я справжній?»*

Сьогодні аналізом цих понять, а також певними прогнозами щодо майбутнього окремого індивіда й людства загалом займаються не лише філософи, а й економісти, політики, психологи, програмісти, футуристи, кожен із яких дає своє бачення цієї проблеми. Програміст і футуролог Рей Курцвейл указує на те, що в недалекому майбутньому питання людської ідентичності взагалі може бути знято, оскільки на світову арену вийде новий феномен під назвою «штучний інтелект», який витіснить людину практично з усіх сфер впливу й виробництва, тому що значною мірою випереджатиме в розвитку людину (Kurzweil, 1999); «штучний інтелект», на думку професора Оксфордського університету Ніка Бострома, реалізує такий рівень небезпеки зі сторони технологій, поряд із яким ядерна загроза виглядає

не такою вже й страшною, якщо людина не буде ретельно керувати розробкою новітніх технологій, то, врешті, саме вона може винайти нову техніку власного вимирання (Bostrom, 1998); відомий трансгуманіст Макс Мор стверджує (твердження перегукується з поглядами Ф. Ніцше), що людство – це лише етап на шляху до постлюдини, відповідно, і наші людські гуманістичні цінності існуватимуть, допоки існуватиме така людина, яку ми ще сьогодні знаємо (Mor, 1994); Джарон Ланьє, футуролог і філософ, винахідник поняття «віртуальна реальність», указує, що, допускаючи машину в соціальне середовище, людина, будучи істотою соціальною, тим самим пристосовується до неї, що не може не викликати стурбованості, бо, з одного боку, людина переформовує власну концепцію особистості, а з іншого – «ми все більше й більше думаємо про людей як про комп'ютери, а про комп'ютери – як про людей» (Lanier, 2010). І це не може не жахати й не насторожувати, бо за всім цим нагромадженням речей, бітів інформації та візуалізації всіх аспектів життя людини – образ її все більше розмивається й губиться, натомість оживають і стають реальністю ті сфери, які довгий період належали сфері уяви та фантастики.

Безперечно, уся людська історія наповнена міфами (більш простими чи більш складними для розуміння), які займали вагомому нішу у формуванні світогляду того чи іншого племені, етносу, суспільства, а значить, на їх основі людина творила міф про саму себе. Дивує те, що ХХІ століття не лише не позбавилося, а й посилило роль міфів, перевівши їх у галузь усвідомленого та найактуальнішої реальності, прямо винісши їх у рубрику на «злобу дня», й не рятують тут ні досягнення у сфері техніки, економіки, політики, медицини, науки, які замість того, щоб розвінчувати їх, навпаки, намагаються найбільш неймовірні міфи втілити в життя або ж знаходяться на шляху такого втілення. Що несе нам таке втілення? Сьогодні це питання з розряду найбільш обговорюваних, і відповіді на нього найрізноманітніші, але спільне в усіх відповідях одне – це згода в тому, що сама Людина зміниться й життя її більше не буде ніколи «як раніше».

Уже доволі довгий період часу є звичним сприймання людини як такої, що давно посіла місце Бога у сфері творення все нових і нових винаходів, постійного вдосконалення вже створеного,

але, крім цього усталеного погляду, неодмінно наявна ще й інша сторона людського світосприймання – екзистенційний момент, несвідоме невдоволення собою, своїм рукотворним світом, що спонукає до все більшої активності й діяльності, з одного боку, а з іншого – ми можемо спостерегти, що невпинні перегони з часом і в часі, як сказано вище, призводять до виснаження, апатії, втрати змістів та орієнтирів, які надавали смислу й цілісності людському життю. Звідси певною мірою й виникає аллюзія зі спільнотою/суспільством, яке ще у свій час охарактеризував і спрогнозував (передбачив) Ніцше як час приходу «останньої людини», «коли людина поставить собі за мету саму себе. <...> коли людина посіє зерно найвищих своїх сподівань. Її нива для цього ще досить родюча. Але нива ця колись зубожіє й виснажиться, і вже не зросте на ній жодне високе дерево. Настає час, коли людина вже не зможе пустити стріли своєї пристрасті вище й далше за саму людину, <...>, коли людина уже не зможе народити зірки...» (Ніцше, 1993, с. 15). І тоді людина зіткнеться із серйозними проблемами, які зачіпатимуть саму її сутність, коли під питанням буде *саме* питання про людину та її вихідні характеристики. Пророкуюча здатність Ніцше тим більше вражає, що сьогодні безпосередньо ми знайомі з людиною, яку описав філософ більше ніж століття тому, ми зустрічаємо її на вулицях, у театрах, впізнаємо в «героях» кіно, спілкуємося в соцмережах, помічаємо її ознаки в знайомих людях і навіть відмічаємо в собі, хоча ще й не маємо відваги це визнати.

«Остання людина», яка більше не знає, хто вона і що вона – творець і пан самій собі чи раб своїм пристрастям, потребам, горизонти якої обмежені скороминучим «тепер і зараз», лякає тим, що все більше нагадує нас самих, тих людей, якими ми не хочемо бути, але якими ми приречені бути. Ця людина, яку з огидою описує німецький мислитель кінця XIX століття й прихід якої в майбутньому передбачає, набуває конкретних часових меж у філософсько-політологічних працях американського філософа XX–XXI століть Френсіса Фукуями, який звертаючись у роботах до творчості Ніцше, указує, що «остання людина» належить часам «кінця історії», реалізуючи *універсальне покликання*, яке практично стирає всі унікальні й особливі якості, яке давало змогу виносити судження про гідне й негідне, про

добре і зле, про любов і ненависть. Цю людину мало турбують сутнісні питання, які зачіпають основу й відповідають на питання «Що є?», більш популярними й актуальними є питання «Як є? Яким чином досягти визнання? Збагачення?» Основним лозунгом такої людини постає: «*Універсальність – наше все*». За Фукуямою, «остання людина» – це раб, який переміг; «він вправний у пошуках віднайдення нових способів задовільняти багато дріб'язкових бажань шляхом розрахунку власного довгострокового розрахунку; він вдоволений своїм щастям та абсолютно не соромиться своєї нездатності піднятися над дрібними бажаннями. Життя останньої людини – це життя фізичної безпеки й матеріального достатку» (Фукуяма, 2019). Невже це не знайоме нам? І чи не ці ж сьогоднішні реалії ми знаходимо в пророкуючого Заратустри, який, описуючи суспільство останньої людини, віщує про те, що «ніхто вже не стає ні багатим, ні бідним – і те, і те завдає занадто багато клопоту. А кому ще охота владарювати? А кому ще охота коритися? І те, і те завдає надто багато клопоту. Немає пастиря, є лише отара! Кожен хоче рівності, всі рівні, хто має іншу думку, той сам іде в божевільню» (Ніцше, 1993, с. 16). Що ж це за суспільство таке? І що це за люди, сміх яких – крига, але загалом вони всім вдоволені? Ліберальна демократія Фукуями? Чи кратія невідомого до сих пір людській історії кшталту? Урешті, і сам Фукуяма ставить під сумнів: це життя фізичної безпеки й матеріального достатку, запитуючи, чи дійсно це суть і смисл історії людини? Можливо, це вдоволення наявним станом речей, які не віщують ніяких руйнівних катастроф (максимум лише тимчасовий легкий вітерець незгоди), лише пришвидшить той день, коли ми перестанемо бути людьми, але станемо тваринами виду *Homo Sapiens*? Або, може, якогось іншого, незнаного до сих пір виду? Ф. Фукуяма в аналітичній соціально-філософській праці «Ідентичність» (2018) якраз і вказує на те, що сьогодні «ліберальні демократії досягли непоганих результатів у забезпеченні миру й розквіту (хоча в останні роки із цим гірше). Ці багаті, безпечні суспільства – обитель останньої людини Ніцше, вони населені «бесчувственими людьми», які проводять життя в нескінченній гонитві за споживацькими вдоволеннями. У них немає ніякої моральної основи, немає вищих цілей та ідеалів, заради яких варто прагнути і йти на

жертви» (Фукуяма, 2019), хоча таке життя й не влаштовує всіх. Не влаштовує, звичайно, амбітну меншість, яка прагне визнання інших і яка ще вмiє прагнути. Але щодо панівної більшості, то все більше й більше спостерігається феномен усередненості, спрощення, готових відповідей, які навіть не ставляться під сумнів, а сприймаються як аксіома, даність.

Ізраїльський історик Юваль Ной Харарі в праці *«Homo Deus»* (2018) теж відмічає той факт, що люди безповоротно міняються, якщо сьогодні голод, страх епідемій і загроза війни мають швидше локальний і контрольований характер, то виникає інша – не менш страшна загроза – з боку біо- і ІТ-технологій (Харарі, 2018), що у зв'язку з глобалізацією створює безпрецедентний тиск на нашу поведінку й наші моральнісні принципи. У праці *«XXI урок для XXI століття»* (2019), Ю. Харарі пише: «Незважаючи нібито на повну перемогу лібералізму, недовіра до нього падає саме тепер, коли революційні прориви в інформаційних технологіях і біотехнологіях ставлять перед нами складні завдання, невідомі до сих пір. <...> Сьогодні ми маємо відповідати на глобальні виклики за відсутності глобального суспільства. Усі наявні групи людей зайняті просуванням власних інтересів, а не досягненням глобальної істини», урешті, чи не найбільше дивує те, що «люди володіють дивовижною здатністю одночасно знати й не знати. Або, точніше, вони можуть дізнатися, якщо задумуються, але більшу частину часу вони не задумуються, а тому не знають» (Харарі, 2019). Ситуація неактуалізованого знання постає типовою і зручною формою управління свідомістю середньої людини, яка відмічена дивною тягою до спрощення в головному й водночас ускладнює прості речі. Факти, цифри, рівності – усе це не про мислення звичайної людини, вона зазвичай мислить історіями, і чим історія простіша, тим вона краща.

Висновки. Незважаючи на величезну кількість різнорідних знань про людину та її діяльність, накопичених упродовж усієї людської історії, наука сьогодні знає про людську сутність так само мало, як і на початку часів. Питання про особистісну ідентичність і про кризу цієї ідентичності є, безперечно, одними з найактуальніших у сучасних інтелектуальних дискусіях, при цьому всьому немає якогось єдиного бачення чи погляду на те, чим є за своєю сутністю ця шукана ідентичність.

У Стенфордській енциклопедії філософії знаходимо погляд, що персональна ідентичність пов'язана з філософськими питаннями, які стосуються людських характеристик і тісно пов'язані із питаннями, яких не уникає ні одна людина. Питаннями на кшталт: Хто я? Коли я з'явився? Що станеться зі мною після смерті? – була зайнята більшість великих діячів як західної, так і східної філософії. Урешті, висувається твердження, що не існує ніякої проблеми персональної ідентичності, скоріше проблеми виникають при розгляді великого кола питань, які в кращому випадку між собою слабо зв'язані. За межами філософії «персональна ідентичність» зазвичай зараховується до тих властивостей, до яких ми маємо більшу схильність. «Криза ідентичності» засвідчує невпевненість у тому, якими найхарактернішими властивостями володіє людина, що робить її людиною в якомусь глибокому та фундаментальному сенсі. Персональна ідентичність контрастує з етнічною та національною ідентичністю (Олсон, 2019), яка утворюється на основі етнічної групи, нації з набором своїх цінностей, цілей і пріоритетів, які інколи можуть не враховувати окремі персональні запити особистості, бо орієнтуються на добробут цілого. Інколи таке нехтування персональними особистісними запитами може призводити до апатії, дифузії (у сенсі – розтікання) свідомості окремого індивіда, концентруючи увагу на другорядних, позбавлених якоїсь особливої цінності речах, які неповною мірою наповнюють внутрішні запити особистості (кар'єра, фінанси, розваги тощо), маючи здатність лише відволікати людину від пошуків власного змісту, смислу своєї діяльності, які мали б закласти міцний фундамент для творення її майбутнього. «Персональна ідентичність» як орієнтація на цілісність і цільність, як не дивно, усе більше зводиться в міф про те, чого людина ніколи не мала, але що завжди прагнула отримати, урешті, визначення ідентичності як набору різнорідних психологічних властивостей і схильностей людини, які працюють збалансовано та одновекторно, що робить її стійкішою у сфері соціально-суспільних запитів, піднімає її власну планку стресостійкості, свідчить про те, що сама людина зі своєю багатоплановістю прагне спростити власний погляд на саму себе, відмовитися

від пошуків того, «чого немає й бути не може», а це прямо зв'язано з класичним запитуванням «бути чи не бути» Людині; варто відмітити й те, що це питання давно перейшло з теоретичної сфери на рівень практики, яка успішно змінює не лише реальність людини, а й безповоротно змінила її саму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ніцше Ф. Так казав Заратустра. Київ : Основи, 1993. С. 7–328.
2. Фукуяма Ф. Идентичность. Стремление к признанию и политика неприятия. 2019. URL: <https://iknigi.net/avtor-frensis-fukuyama/178803-identichnost-frensis-fukuyama.html>.
3. Харари Ю.Н. Homo Deus. 2018. URL: http://loveread.me/read_book.php?id=75853&p=1.
4. Харари Ю.Н. XXI урок для XXI века. 2019. URL: http://loveread.me/read_book.php?id=80945&p=1.
5. Bostrom N. How long before superintelligence? 1998. URL: <https://www.nickbostrom.com/superintelligence.html>.
6. Kurzweil, Ray. The Age of Spiritual Machines: When Computers Exceed Human Intelligence. 1999. London : Viking. URL: https://www.researchgate.net/publication/257162786_The_Age_of_Spiritual_Machines_When_Computers_Exceed_Human_Intelligence.
7. Mor, Max. On becoming posthuman. 1994. URL: <https://secularhumanism.org/1994/10/on-becoming-posthuman/>.
8. Olson, Eric T., “Personal Identity”. The Stanford Encyclopedia of Philosophy. 2019. URL: <https://plato.stanford.edu/archives/fall2019/entries/identity-personal/>.
9. Jaron Lanier. The First Church of Robotics. The New York Times. 2010. URL : <https://www.nytimes.com/2010/08/09/opinion/09lanier.html>.

REFERENCES

1. Nitsche F. (1993). Tak kazav Zarathustra [Thus spake Zarathustra]. Kyiv : Osnovy [in Ukrainian].
2. Fukuyama F. (2019). Identichnost. Stremlenie k priznaniyu i politika nepriyatiya [Identity: The demand for dignity and the politics of resentment]. Retrieved December 7, 2020, from <https://iknigi.net/avtor-frensis-fukuyama/178803-identichnost-frensis-fukuyama.html> [in Russian].
3. Harari YU.N.(2018). Homo Deus [Homo Deus]. Retrieved December 18, 2020, from http://loveread.me/read_book.php?id=75853&p=1 [in Russian].
4. Harari YU.N.(2019). XXI urok dlya XXI veka [21 Lessons for the 21st Century]. Retrieved December 18, 2020, from [p=1](http://loveread.me/read_book.php?id=80945&p=1) [in Russian].
5. Bostrom Nick. (1998)/ How long before superintelligence? Retrieved December 8, 2020, from <https://www.nickbostrom.com/superintelligence.html>.

6. Kurzweil, Ray. (1999). *The Age of Spiritual Machines: When Computers Exceed Human Intelligence*. London: Viking. Retrieved December 15, 2020, from https://www.researchgate.net/publication/257162786_The_Age_of_Spiritual_Machines_When_Computers_Exceed_Human_Intelligence.

7. Mor, Max. (1994). On becoming posthuman. Retrieved December 18, 2020, from <https://secularhumanism.org/1994/10/on-becoming-posthuman/>.

8. Olson, Eric T. (2019). "Personal Identity". *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Retrieved December 8, 2020, from <https://plato.stanford.edu/archives/fall2019/entries/identity-personal/>.

9. Jaron Lanier. (2010). *The First Church of Robotics*. *The New York Times*. Retrieved December 8, 2020, from <https://www.nytimes.com/2010/08/09/opinion/09lanier.html>.